

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK ÉS A MÜVELŐDÉS

I.

Az 50-es években, de még a 60-as évek elején is, különféle polgári teoretikusok, így pl. W. Rostow vagy Raymond Aron, a tudományos-műszaki forradalom eddigi eredményei alapján állították, hogy a társadalom "dezideologizálódik" s ezzel együtt eltűnnek olyan elavult elképzelések, mint a kizsákmányolás, az osztályharc vagy a társadalmi forradalom. Létrejön az ún. ipari, jóléti vagy fogyasztási társadalom, amely mindenki számára biztosítja nemcsak a megélhetést, hanem az egyéni érvényesülési lehetőséget is. Ha ebben a folyamatban a társadalomtudományok közül valamelyiknek szerepe van, az a közgazdaságtan, a szociológia, esetleg a pszichológia, amelyek a természettudomány egzakt módszereit használhatják fel. A humán tudományok végsőfokon nem tudományos tevékenységet szolgálnak, a művészeti szférában huzódnak meg.

A polgári teoretikusok nagy csalódása az volt, hogy a fejlett kapitalista országokban az életszínvonal emelkedése nem vezetett az osztályok közötti megbékéléshez, nem tette "boldoggá" az egész társadalmat, s nem hozta magával az ideológia alkonyát. A kapitalista társadalmon belül a szegény és elmaradottabb rétegek tovább harcoltak jogaikért, a harmadik világ kizsákmányolt és elnyomott tömegei pedig szembeszálltak gyarmattartóikkal. A 60-as é-

vekben a fejlett kapitalista országokban nemcsak a munkásosztály elégedetlensége jelentkezett, hanem az értelmiségi rétegeké, s ezen belül főleg a fiatalságé is, amely tiltakozott a társadalmi egyenlőtlenség és igazságtalanság ellen otthon és a "harmadik világban" s mély aggodalmát fejezte ki a jövő reménytelensége és a világot fenyegető atompusztítás miatt.

Ezeknek a válságtüneteknek a láttán a liberális polgári teoretikusok közül sokan arra az álláspontra helyezkedtek, mint a jeles angol közgazdász K. Galbraith, hogy a tudományos-műszaki forradalom a racionalizmus uralmát kívánja meg, de a társadalmi berendezkedés irracionális. Következésképpen a társadalmat is át kell alakítani. A "hogyan" kérdésre általában az utópia utjait ajánlják, amelyekre a liberálisok békés módon szeretnének eljutni, az "uj baloldal" egy része pedig erőszakos cselekmények révén. Mindenesetre a 60-as évek válságjelei megrendítették a technokrata szemlélet egyeduralmát és a figyelmet a társadalom nagy kérdései és a társadalomtudományok (ide értve a humán tudományokat is) felé fordították.

Nálunk a technokrata szemléletnek jelentkeznek bizonyos megnyilvánulásai, főleg az ideológia lehetőségeinek lebecsülésében, s ezek elsősorban a társadalomtudományok helyének és szerepének értelmezésére hatnak.

A világhelyzet, s annak hazai visszatükröződése, de különösen az országban kialakuló új folyamatok arra indítanak, hogy megvizsgáljuk: mi nálunk a társadalomtudományok jelentősége, s

mi a helyük a szocialista művelődésben.

II.

Ezzel kapcsolatban néhány társadalomtudományi ágról és a művelődésben elfoglalt helyéről szeretnék szólni. Kezdeném a mult tudományával, amely azonban a mának a megértését segíti, a történettudománnyal. Teljesen jogosan érdekel bennünket a mult, hiszen annak ismerete és tanulságainak megfontolása nélkül nem tudunk a ma emberei lenni. Magyarországon a történettudomány igyekszik szembefordulni a romantikus, nacionalista, dogmatikus torzításokkal. Némelyek azonban absztrakt következtetésekhez jutnak el, amikor helyes általános elvekből kiindulva vizsgálják a nemzet, a haza, a nemzetköziség, és a haladás problémáit. Ugyanakkor él még a régi, nacionalista irányzat is, amely soha nem volt függetlenséget próbál mércévé tenni. A nacionalizmus és általában minden torzítás elleni fellépés szükséges és helyes, a mult illuziói elvakíthatják szemünket, amint azt a magyar történelem nem is olyan távoli évtizedei tanúsítják. A multbeli értékek megbecsülése azonban nem egyszerűen azért érdekes, mert tudnunk kell, hogy ki járt előttünk és mit képviselt, hanem főleg azért, mert az emberiség és a magyarság történetében egyaránt bizonyos törvényszerűségek érvényesülnek, amelyeket fel kell ismernünk. Realista történet szemléletre van szükségünk, el kell vetnünk a szélsőségeket, csak így tudjuk a multat javunkra fordítani, mai gondolkodásunkba az elődök tanulságait is beépíteni.

Külön kell szólni az állampolgári ismeretekről, amelyek más helyen - így többek között kapitalista országokban is - sokkal nagyobb teret foglalnak el az általános műveltségben, mint nálunk. Itt mindenekelőtt arról az alapvető politikai műveltségről van szó, amely szükséges ahhoz, hogy felismerjük a kapitalizmus és a szocializmus közötti különbségeket, a szocialista demokrácia jellegét, az abból fakadó jogokat és köteleességeket, a társadalomban jelentkező erőket, az abban fungáló intézményeket. Ide kapcsolom azokat az alapvető szociológiai ismereteket is, amelyek ahhoz szükségesek, hogy megismerjük a társadalom szerkezetét, az egyes osztályok, rétegek és csoportok helyzetét, egymáshoz való viszonyát, stb. Ismerni kell azokat a gyakorlati tudnivalókat is, amelyek nélkül nehéz eljárni a mindennapi élet jogi kérdéseiben, a hatóságokkal való kapcsolatokban. Hazánkban nem volt polgári demokrácia, s ennek következtében az emberek azt sem tanulták meg, amit mondjuk, a francia állampolgár tud arról, hogy miként működnek a társadalom intézményei s neki magának milyen lehet a kapcsolata ezekkel. Ezekhez az ismeretekhez kapcsolnám azokat is, amelyek a gazdasági életben való tájékozódást segítik. A közgazdasági ismeretek természetesen hozzájárulnak a világnézet formálásához is, mégis a gyakorlati vonatkozásokat kell elsősorban kiemelniünk a társadalom - ezen belül a gazdasági élet - megismerése szempontjából.

A gazdasági mechanizmus reformja bonyolultabb gazdasági helyzetet teremtett, mint amilyen az 1968-at megelőző időkben volt. A termelés és a fogyasztás kérdései, a kettő közötti összefüggések ma nemcsak a gazdasági vezetők számára érdekesek, hanem a szé-

lesebb közönség szempontjából is, hiszen közvetlenül érintik az ár-
és a jövedelem-vízonyokat, tehát a lakosság elemibb érdekeit.

A társadalomtudományok között különös jelentősége van a filozófiának, amely a világnézet végső kérdéseinek megfogalmazásában nyújt segítséget. Magyarországon a filozófiának az oktatásban sokkal kisebb volt a múltban a jelentősége, mint más országokban. Ennek az lett a következménye, hogy a még egyébként művelt emberek is a magyarság valamiféle filozófia-ellenességéről beszéltek, holott egyszerűen csak tudatlanságról volt szó. A marxizmus-leninizmus széleskörű ismertetése változtatott ezen a helyzeten, de részben a sematizmus elleni reakcióként, részben a közömbösség hatása alatt az elmúlt években a filozófia iránti érdektelenség újból jelentkezett. A marxizmus alapkategóriáinak megismerésén túlmenően ma kevés lehetőség van arra, hogy az új kutatási eredményeket, módszereket, szemléleti változásokat széles körökben ismer-tessük. E tekintetben a szaktudományok sem nyújtanak elegendő segítséget, mert sokhelyt tartózkodnak attól, hogy a filozófiai következtetéseket is levonják. Pedig a marxista teoretikusok között le-zajlott viták, a gyakorlatból levont új következtetések, a marxiz-mus megújításának minden lehetőségét megteremtették. Új elemet hozott a logika, a pszichológia és bizonyos mértékig az etika és az esztétika fejlődése is. Az új eredmények nem ismerése azzal a veszéllyel jár, hogy sokan a dogmatizmus leegyszerűsítései alap-ján ismerik továbbra is a marxizmus-leninizmust. A filozófiai mű-veltség hiánya vagy torz felfogása azt jelenti, hogy a személyiség formálásában nem érvényesül a világnézet rendező elve.

Az a tény, hogy az irodalomban és művészetben széles a választék, feltételezi, hogy az emberek izlése fejlettebb legyen. Az egyéni elhatározástól függ, hogy ki mit fog olvasni: Móricz Zsigmond valamelyik regényét vagy P. Howard kalandos történetét, Illyés Gyula legújabb drámáját nézi-e meg, vagy tizedszer a Csárdáskirálynőt. Az életszínvonal emelkedése az életmódban is választás elé állítja az embereket. Hogy a különben szükséges gépkocsi szállítási eszköz lesz-e, vagy életcél, az nem kis mértékben a kultura kérdése, s a helyes választást a humán tudományok, az irodalom és a művészetek segíthetik.

Amikor a társadalomtudományok jelentőségéről beszélünk ebben a megváltozott helyzetben, akkor nem egyszerűen csak ismeretekről van szó, hanem arról, hogy miként él az ember, mi különbözteti meg életmódját a kapitalista országokban élő társáétól, mi-ben szocialista életfelfogása? Mindezekre a kérdésekre nem a természettudományok fognak választ adni, hanem a társadalomtudományok és a művészetek. Ezzel nem akarjuk lebecsülni a természettudományok jelentőségét, s azt a hatást sem, amelyet új eredményeikkel és módszereikkel a társadalomtudományokra gyakorolhatnak, egyszerűen arra hívjuk fel a figyelmet, hogy ma még nagyobb a társadalomtudományok jelentősége a szocialista társadalomban, mint volt a múltban. A társadalomtudományok - a természettudományok filozófiai konzekvenciáinak felhasználásával - segítik a tudományosan megalapozott világnézet formálását, amely az élet minden területén rendezőelv, s meghatározza a személyiség legfontosabb jegyeit. Ebben az egységben kell látni mindazokat a részfeladatokat is, ame-

lyeket a társadalomtudományok el tudnak látni, tehát általános és szakismeretek nyújtását és a gyakorlati életben való tájékozódást.

III.

Hogyan állunk a társadalomtudományok terjesztésével, milyen tudományágak állnak előtérben, milyen ismereteket terjesztünk és milyen módon?

Kezdjük az iskolai oktatással, amelyik megalapozza az általános műveltséget. A magam részéről megpróbáltam a szovjet és francia gyakorlattal összehasonlítva elemezni a társadalomtudományok iskolai oktatását és a vizsgálódásból néhány általánosabb következtetést igyekeztem levonni.

- 1/ Nálunk az általános iskola alsó tagozatában az ugynevezett környezetismeret keretében foglalkoznak a tanulók azokkal az elemi társadalmi ismeretekkel, amelyek az otthon, az iskola, az utca és a közlekedés, a lakóhely, a munkahelyek és a foglalkozások, a közigazgatás és a kulturális és egészségügyi intézmények körébe tartoznak. Emellett természetesen az írás-olvasás, fogalmazás, nyelvtan-helyesírás is bizonyos társadalmi ismeretanyagot tudatosít a tanulóknak. A rajz és énekoktatás viszont módot nyújt művészeti ismeretek elsajátítására is. Az első kérdés, ami ezzel a tantervvel kapcsolatban felmerül az, hogy vajon feltétlenül szükséges-e ezeknek az ismereteknek az elsajátításához négy esztendőre. A szovjet tíz osztályos iskola három tagozatból áll.

Az alsó tagozat az első három osztályt foglalja magában, s ott orosz nyelv, ábrázoló művészeti (rajz) és énekoktatás folyik, a negyedik osztálytól - tehát a középső tagozat első osztályától kezdve - már heti két óra irodalom és történelem is szerepel a mintaóraterelvben. Tehát hamarabb kezdődik a tudatos, tudományos alakra épített oktatás mint nálunk, ha a tantárgyak tekintetében nem is nagy a különbség.

A kérdésnek van egy másik megoldása is, amelyre a különben rendkívül bonyolult francia oktatási rendszert hozhatjuk például. Itt az elemi oktatás 6-11 éves korig terjed (5 osztályos), s minden osztályban az írás-olvasás mellett a francia nyelvnek, Franciaország történelmének és földrajzának, bizonyos művészeti, erkölcsi és állampolgári ismereteknek a tanítása folyik. Ez azt jelenti, hogy viszonylag nagyon korán adnak lehetőséget arra, hogy szervezett keretek között jussanak a tanulók elég széles körű társadalomtudományi s ezen belül bizonyos jogi- erkölcsi ismeretekhez.

- 2/ Az általános iskola felső tagozatában nálunk az V. osztálytól kezdve szerepel a magyar irodalom, a magyar nyelvtan, az orosz nyelv, a történelem, a földrajz és az osztályfőnöki óra, amely bizonyos világnézeti, politikai, erkölcsi ismereteket nyújt.

A szovjet tíz osztályos iskolában a középső tagozat a IV. -VII. osztályt foglalja magában, az utolsó három osztály a felső tagozathoz tartozik. A felső tagozatban növekszik az iroda-

lom- és a történelemórák száma, az utolsó évben heti két órában társadalmi ismereteket is oktatnak, viszont a VIII. osztálytól csökken az idegen nyelvek óráinak száma és teljesen elmarad a képzőművészeti, illetve az ének-zeneoktatás. Emellett már a VII. osztálytól kezdve a kötelező tantárgyak mellett mód nyílik fakultatív tárgyak - főleg nyelvek - oktatására is.

A francia oktatási rendszerben - a hosszú ciklusban - az általános iskola felső tagozatának megfelelő négy osztály (a tanulók 11 éves korban iratkoznak be ide) még differenciáltabb, hiszen választást tesz lehetővé a klasszikus tagozat között, amelyben a latin és esetleg a görög nyelvet és egy élő idegen nyelvet tanítanak, a modern I. tagozat között, ahol francia nyelvet és irodalmat, és egy élő idegen nyelvet tanítanak, a modern II. tagozat között, amelyben az erős francia oktatás mellett két idegen nyelvet tanítanak. Emellett van egy ugynevezett átmeneti és praktikus - rövid - ciklusból álló oktatási forma, amely főleg mezőgazdasági és háztartási ismereteket nyújt.

A francia oktatási formák a társadalomtudományok szempontjából azért érdekesek, mert nagy jelentőséget tulajdonítanak a (anya- és idegennyelvi) nyelvoktatásnak, összevonják a történelem és földrajz tanítását, a művészeti és zenei oktatást végig folytatják, és az állampolgári és erkölcsi nevelésnek minden osztályban megfelelő jelentőséget tulajdonítanak.

- 3/ A középfokú oktatásnál elsősorban az egységes és differenciált képzés összefüggése érdekes. Nálunk a gimnáziumok, szakközépiskolák rendszere rendkívül tagolt, de - úgy tűnik - hogy éppen a társadalomtudományi ismeretek oktatása szorult háttérbe.

Igaz, hogy a IV. évben bevezettük a "világnézetünk alapjai" c. tantárgyat és a III. évben szerepel valami kis pszichológia (mindössze 1/2 évig), de tulajdonképpen a hagyományos tárgyak uralkodnak meglehetősen tagoltan és szétszórtan (történelem, földrajz, kevés anyanyelvi, több idegennyelvi óra és bizonyos esztétikai nevelést szolgáló tárgyak.)

Mint ismeretes a Szovjetunióban a tíz osztályos iskola után kezdődik meg a specializálódás, s ez a tény önmagában is másként veti fel a társadalomtudományok oktatását: a szaktárgyak határozzák meg, hogy milyen mértékben kerül előtérbe a társadalomtudományok ilyen vagy olyan ága, illetve 17 éves kortól mindenütt megkezdődik a marxizmus-leninizmus rendszeres oktatása, - abban az esetben, ha valaki a tíz osztályos iskolából közvetlenül nyer felvételt az egyetemre.

Ami a francia oktatási rendszert illeti, itt még hamarabb következik be bizonyos szakosítás és ennek megfelelően a társadalomtudományi ágak egyikének vagy másikának kiemelése, de végig nagy jelentősége marad a hosszu ciklusban az anyanyelvi- és irodalmi oktatásnak, a filozófiának, és annak, amit "éducation civique"-nek - állampolgári nevelés-

nek - neveznek. Az érettségít megelőző osztályban a filozófiát összefoglalóan tanítják a szakosítástól függő tartalommal a nagy problémák köré csoportosítva az anyagot.

A magyar alsó és középfoku társadalomtudomány oktatásnak ez a nagyon vázlatos áttekintése világossá teszi, hogy

- a/ bizonyos társadalomtudományi tárgyak oktatása háttérbe szorult,
- b/ az egyes korosztályok lehetőségeit és igényeit nem veszi kellőképpen tekintetbe, túl későn kezdenek egyes tárgyakat oktatni,
- c/ a szintetikus tanítható tárgyakat különválasztják, s bizonyos következetlenség is tapasztalható egyes tárgyak folyamatos oktatása szempontjából.

Kézenfekvőnek látszik, hogy a történelem és a földrajz-oktatás közelebb kerüljön egymáshoz, hogy a művészeti tárgyakat egységben tanítsák, hogy tantárgy legyen a közgazdaság, a szociológia és a jogtudomány a maga alapvető kategóriáival, hogy a tanulók többet ismerjenek meg filozófiából.

A felnőttoktatás csaknem teljes mértékben ugyanezek az utakon jár, illetve, ha szakosodik, akkor még jobban eltávolodnak egymástól a különböző rokontudományok.

Az iskolán kívüli ismeretterjesztés diszciplináris keretekben történik. A TIT szervezete is erre épül s a különböző formák is egy-egy tudományág keretében teszik lehetővé az ismeretterjesz-

tő munkát. Ami a művelődés más eszközeit, elsősorban az uj kommunikációs eszközöket illeti, a komplexitás jobban érvényesül, de ez sem tudatos. A politikai oktatás viszonylag szélesebb területet fog át – persze attól függően, hogy ki milyen tanfolyamon vesz részt, hiszen itt is előtérbe került a szakosítás. Ez a helyzet akadályozza a szintézisre törekvést, a világnézet s ezzel együtt a művelt szocialista ember formálását.

Melyek hát feladataink? A társadalomtudományok egyes ágai-
nak előtérbe állítása az oktatás és a közművelődés minden területén,
a komplexitás jobb érvényesítése, a világnézeti tárgyak kiemelése,
illetve a szaktárgyak filozófiai következtetéseinek tudatosítása. Általánosságban arra van szükség, hogy a technokrata vagy a vulgárisan ideologizáló tendenciák ellen fellépjünk és hogy tartalmi, szervezeti eszközökkel egyaránt a társadalomtudományok valóságot megismerő és eszmei hatást kiváltó funkcióját érvényesítsük.